

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİNİN EKONOMİK VE SİYASİ SEBEPLERİ

Geliş Tarihi (Received Date) 14.06.2018
Kabul Tarihi (Accepted Date) 29.06.2018

Şeyma PEKER¹

Özet

Bu çalışmayla, 1876 yılında yaşanan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi vakıası ve darbenin sebeplerinin mâlî ve siyasi durum çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir. Hâdisenin nasıl olduğunu daha iyi anlamak için Sultan Abdülmecid dönemindeki ekonomik durum ve Sultan Abdülaziz dönemi hükümetleri ve mâlî duruma değinilmiştir. Kırım Harbinden sonra mâlîyede içinden çıkılamayan her durumda dış borçlanmalara teşebbüs eden Osmanlı Devleti, borçlanmaları alışkanlık haline getirmiştir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında yanında bulunan Şehzade Murat Efendi, giderek bir dikta rejimine dönüşen Sultan Aziz yönetiminden soğumuş görünen Avrupa gözünde, tabiri caizse 'iyi bir ortak' olarak görünmüş ve seyahatten itibaren veliaht, borçlanmaları artırarak ve Yeni Osmanlılar ile birlik halinde tahta çıkmanın planlarını yapmaya başlamıştır. Tüm bu süreç, denge politikasını Rusya'dan yana belirleyen Sultan Abdülaziz ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa için felakete doğru hızla giden bir yola dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, Moratoryum, Sultan Murat, Dış Borçlanmalar

ECONOMICAL AND POLITICAL REASONS FOR THE DETHRONEMENT OF SULTAN ABDULAZIZ

Abstract

With this work, it is aimed to investigate the case of dethronement of Sultan Abdulaziz which occurred in 1876 and reasons of the coup d'état on the basis of financial and political status. The economical situation in the reign of Sultan Abdülmecid, the financial status and the governments in the reign of Sultan Abdulaziz are also mentioned in order to understand better how the incident occurred. After the Crimean War, the Ottoman Empire, which attempted to borrow foreign debts in every situation that could not be solved in the finance, made the borrowings a habit. Prince Murat Efendi, who accompanied Sultan Abdulaziz during his travel to Europe, appeared to be a 'good partner' in the eye of Europeans who were alienated from the Sultan Abdulaziz's reign, which gradually became a dictatorial regime. Since the target was the same, they became allied with the New Ottomans and they acted together in the same way. This whole process turned into a path that leads to a rapid disaster for Sultan Abdulaziz and Grand Vizier Mahmut Nedim Pasha, who were determined to maintain the balance policy with Russia.

Keywords: Sultan Abdulaziz, Moratorium, Sultan Murat, Foreign Borrowings

GİRİŞ

Bu çalışma ile hedeflenen, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi durumuna kısaca değinilmesi (hal'e giden yolda yaşananlar), bunun etkisiyle Sultan Abdülaziz'in darbe ile tahttan indirilmesinde hangi amillerin olduğunun araştırılıp, sonuçlarının ortaya konmasıdır. Hadisenin fazla bilinmeyen tarafları, arşiv belgeleri ve dönemin eserleri incelenerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Avrupa'da başlayan sanayi devriminin etkisi Osmanlı topraklarına da ulaştı. Değişen ekonomik ve siyasi sistem içinde Osmanlı Devleti de bazı reformlara ihtiyaç duydu. Ancak özellikle de hazineye yaşanan bazı aksaklıklar Osmanlı'nın Avrupa'daki gibi bir mali sisteme ne kadar uyum sağlayabildiğini düşündürmektedir.

Osmanlı Devleti, lehine biten Kırım Harbi sonrası olumlu atmosferi korumak için harp sonrası imzalanan Paris Anlaşması'na bir madde olarak Islahat Fermanı'nı ekletti. Bu sonuçla Rusya kesin bir mağlubiyetle harbi sonlandırmış ancak bu netice, Rusya'yı Balkanlardaki Panislawist politikayı devam ettirmekten alıkoymamıştır. Savaşın 5 yıl sonra Sultan Abdülmecid'in kardeşi olan Sultan Abdülaziz tahta çıktı. Devletin Kırım Harbi sebebiyle borçları vardı ve ödemesi devam ediyordu. Avrupalı ülkeler savaşta Osmanlı'nın yanında yer almıştı ama borçlardan Devlet-i Âliyye mesuldü.

¹ Yüksek lisans öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakıncağ Tarihi, seymapeker89@hotmail.com

Sultan Abdülaziz'in özellikle son zamanlarda hazineyi israf ettiği yönünde tartışmalar başladı. Yaşananlarda, Şehzade Murat Efendi'nin tahta çıkabilmek için bir hayli borç almış olması ve bunun sonucunda şehzadenin borçlandığı bankerlerin borçlarını tahsil etmek amacıyla Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmeye çalışması da etkili oldu.

11 Mayıs 1876'da yükseköğrenim talebeleri Dolmabahçe Sarayı önünde bir araya gelip padişah'tan bazı taleplerde bulundular. İstekleri; Mütercim Rüştü, Hüseyin Avni ve Mithat Paşaların ve sâbık saray imamı Hayrullah Efendi'nin göreve getirilmeleriydi. Aynı kabinede yer alan bu dörtlü vakit kaybetmeden darbe hazırlıkları yapmaya başladılar. Bu darbeyi tereddütsüz yapmaya niyetli olan Hüseyin Avni Paşa idi. O vazgeçse, belki diğerleri de vazgeçebilirlerdi. Darbe yapılmasını isteyen bir başka grup ise Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar-Jön Türkler) idi. Onların talebi ise meşrutiyetin ilan edilmesiydi. Sultan Aziz'in bu meşrutiyet talebini duymazlıktan geldiği iddia ediliyordu. Böylelikle darbeciler, Sultan'ı tahttan indirmek için meşru bir sebep icat etmişlerdi. Kabine değişikliğinin 18. günü (30 Mayıs 1876), Sultan Aziz'in tahttan indirildiği gün olarak tarihe geçti.

Şimdi darbeye giden yolda ekonomik ve siyasi sürece değinilmesi yararlı olacaktır.

1. Sultan Abdülaziz Döneminde Ekonomik Durum

Sultan Abdülaziz dönemine kadar dört sefer dış borçlanma yapıldı. Borçlanmalar Kırım Harbi ile başladı. Sultan Abdülaziz devrinde ise herhangi bir savaş olmamasına rağmen tam on bir kere Avrupa ülkelerinden borç alındı. Üst üste yapılan borçlanmalar, Osmanlı'yı felakete sürükledi. Borçlanmalarda Galata Bankerleri aracılık yapıyor ve bu borçlanmalar sayesinde büyük kazançlar elde ediyorlardı.

Osmanlı döneminde faizle borç para veren ve para piyasalarında uzmanlaşan kişilere sarraf denirdi. 1789 sonrası İstanbul'daki Fransız tüccarların yerlerini aldılar ve poliçe ticaretinin önemli bir bölümünü de yürütür hale geldiler. Böylelikle sarraflar piyasada uzmanlaşıp, uluslararası bağlantılarını kurarak, İstanbul'da bir finans burjuvazisinin temellerini atarak, büyük ölçekli sermayedarlara dönüştüler. Sarraflar, ilk bankalarını ancak 1840'larda kurabildi, ancak bu tarihten evvel de Galata bankerleri olarak anılmaya başladılar (Pamuk, 2017: 115-116).

Avrupa ülkeleri ile imzalanan ticaret anlaşmaları, Osmanlı ekonomisinin hızla çökmeye başlamasının başlangıcıdır denilebilir. Balta Limanı Sözleşmesi 1 Mart 1839'da yürürlüğe girdi. Anlaşmaya göre bundan böyle mal satışı ya da nakliyat için izin istenmeyecekti. Böylelikle gümrük vergileri azalacak, yabancı mallar çok ucuz yollarla Osmanlı pazarlarına girebilecekti. İthalat bedeli yalnızca % 5 olacaktı. Anlaşma sayesinde İngilizler 'en ziyade müsaadeye mazhar millet' olacaklardı. Öyle ki İngiltere'de Avam Kamarasında 1849 yılında sözcü Palmerston şöyle demişti "siyasi anlamda Türkiye'nin bağımsız olması büyük bir önem taşıyorsa ticari anlamda da bu ülkedeki menfaatlerimiz inkâr kabul etmez. Hiçbir ülke ile ticaretimiz Türkiye ile olduğu kadar liberal ve avantajlı değildir" (Yücekök, 1968).

Osmanlı Devleti'nin aldığı ilk dış borcu 4 Ağustos 1854 tarihliydi. Borcun miktarı, 3 milyon sterlin yani 3,3 milyon Osmanlı lirası civarındaydı (Özdemir, 2010: 46). Devlet, uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan Avrupa'dan borç almaya karar verince, Galata bankerleri İstanbul'da ve taşrada şubeler açan ve yeni bankalar kuran Avrupa banka ve bankerlerinin rekabetiyle karşılaştılar. Bu nedenle bankerler, Avrupalı sermayedarlarla ortaklıklara girerek ve yeni bankalar kurarak faaliyet göstermeye devam ettiler. Yeni dönemde Osmanlı da Avrupa mali piyasalarında sattığı uzun vadeli tahvillerin arasında, kısa vadeli ihtiyaçlar için Galata bankerlerinden yararlanmaya devam etti (Pamuk, 2017: 116).

Sultan Abdülmecid döneminde piyasaya kaime adlı kâğıt para sürülmüştü. Ayrı düşük kaimeler ekonomik hayatta büyük bir sıkıntı arz ediyordu. Basılı banknotlar piyasaya sürülmüş, bunların sahesi yapıldığından, devletin ticari hayatı tehlikeye girmeye başlamıştı ve nihayet Bâb-ı Âlî, mâlî sistemini baştan aşağı değiştirmeye ve çağdaş bir bankacılık sektörünün gelişmesi için çalışmalara karar vermişti (Şeni, 1997/2010: 29). Kaimelerin tedavülünden kaldırılması için bile dış borçlanmaya gidildi ancak zaman zaman kaime yeniden piyasada görüldü.

1860'ların başında Osmanlı maliyesi tam bir çöküntü halindeydi. Sanayileşme bir tarafa, gedik ve esnaf loncalarının kanun yolu ile etkilerinin azaltılması sebebiyle tarım dışı vergiler, sadece gümrük

hâsılâtına bağlı kaldı. Galata bankerlerine olan borçlar da genelde ithâlâtın finansmanına gittiğinden, bu bankerlerin Avrupa piyasalarına olan borçları artıyor ve bunları kapamak için bankerler, Hükûmete yeni bir dış borç baskısı yapmak zorunda kalıyorlardı (Kazgan, 2005a: 126).

Osmanlı'da ilk bankacılık girişimleri 1840'lar itibariyle başladı. Bunların çoğu faydasız ve kısa sürede kapanıyordu. Bankalar ayrıca spekülasyon yaparak kazanç sağlamaya çalışıyordu. Buna verilecek şu örnek yeterli olacaktır: banka madeni para kıtlığı olduğunda piyasaya büyük miktarda kaime çıkarıyor ve bunları ancak fiyat indirme nispetini yükselterek geri alıyordu. Sonuçta kâğıt para derhal düşebilirdi. Bu muamele hem çok basit hem de kârlı olduğundan Galata bankerleri de bankaları taklit ederek kazanç sağlıyorlardı (Velay, 1903/1978: 74). Kaime ile yüzlük altın, bir gün üç yüz kuruşa kadar çıktı. Sonraki gün üç yüzü geçti. Müteakip günlerde dört yüze varır varmaz kaime hiç geçmez oldu. Hâlbuki insanların ellerinde hep kaime bulunduğundan pek çok insan aç kaldı. Nakdi olanlar da, ihtiyaten üçer beşer günlük ekmek aldılar. Bu cihetle fırınlarda mevcut ekmekler bitip sonraya kalanlar ekmek bulamaz oldu. Ziyade almış olanlardan cebren almaya kalkıştılar. Sokaklarda ekmek kapışmak gibi, ihtilal emareleri zuhura geldi. Bazı kişiler dahi bu ihtilal emarelerini görüp silah ve cephane tedarikine kalkıştılar, dükkânlar kapandı (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 39).

Mâlî durum berbat idi. Hıristiyan kesimin (Islahat Fermanından kaynaklı) bazı istekleri gittikçe artıyordu. Avrupa devletleri ise bu istekleri desteklemekten imtina etmiyordu (Karal, 2003: 3). 1862'de kaimayı ortadan kaldırmak için Osmanlı Bankası'nın nüvesi olan banka aracılığı ile yapılan 8 800 000 liralık borç, başarıyla neticelendi (Hulkiender, 2013: 57). 1863/64 döneminde ilk defa düzenli bir devlet bütçesi hazırlandı (Velay, 1903/1978: 104). Osmanlı Devleti'nin ilk bütçesi sağlam esaslara göre hazırlanmamıştı. Bilhassa gelir rakamları çok kaba tahminlere dayanmaktaydı (Karal, 2003: 230). Kırım Harbi'nden 1865 senesine kadar, özellikle borçlanmalar konusunda ön safta bulunan İngilizler olmuştu. İlk Osmanlı dış borçları Londra'da ihraç olunmuş, ilk Osmanlı Bankası (1863'te İstanbul'da açılmıştır) Londra'da tesis edilmişti ve İstanbul'da ilk demiryolu imtiyazını alanlar yine İngilizlerdi. Onların yardımı olmadıkça hiçbir iş görülemez, hiçbir teşebbüse cesaret edilemez hâle gelindi (Velay, 1903/1978: 185). Vergiler olması gereken miktarda toplanmıyordu. Osmanlı'da fütuhât gelirleri de artık olmadığından, hazine bu durum sebebiyle dara düşüyordu. Sonradan vergiler artırıldı ise de, büyük borçlanmaları kapatacak seviyeye ulaşamamıştı.

Fuat Paşa'nın hesabına göre, masraf bütçesi toplamda 327 194 000 frank idi (Velay, 1903/1978: 111). Bu miktar, 14,5 milyon Osmanlı lirasına tekabül ediyordu. Bütçede dikkat çeken durumlardan biri, eğitim ve bayındırlık nezaretlerine harcanan miktardır. Bu nezaretlere ayrılan para sadaka sadedinde ve yalnızca 1 084 000 franktır ki; 48 000 Osmanlı lirası kadardır. Bir diğer dikkat çeken miktar saray-muhtelif tahsisatının 27 küsur milyon frank ve bahriye-harbiye nezaretlerinin toplam tutarının 116 389 000 frank olmasıdır. Yani sadece bu iki nezaretin (Harbiye-Bahriye) bütçesinin toplam bütçeye oranı % 35'tir. Saray tahsisatı eklendiğinde ise, toplamda % 43'ü bulmaktadır. Herhangi bir savaşın olmadığı ve mâlîyenin durumunun çok iyi olmadığı bir zamanda harbiye ve bahriye nezaretlerine ve saray masraflarına o kadar paranın ayrılmış olması düşündürücüdür.

1866'da çıkarılan kararname ile İstanbul'un ilk resmi borsası Der-Saâdet Tahvilat Borsası çalışmaya başladı. Borsa oyunlarında herkes kaybetse bile hiç kaybetmeyen ve yatırımcı ister kâr ister zarar etsin hep kârlı çıkan bir grup vardır ki, bunlar aracı bankerler yani mubayaacılar (İpek, 2011: 58). 1864'te kurulmuş olan Şirket-i Umumîye aracılığı ile Banker Zarifi ve Hristaki'den Ören, Filibe ve İslimye'nin 1865 yılı aşâr vergileri teminat gösterilerek, 1866'da toplamda 890 bin lira borç alındı (BOA, İ. DH. 552/38414). Dış borçlar yanında içerde de bankerlerden gerektiğinde borç alınmaya devam edildiği ve hazinenin, kendi bünyesinde ikamet eden ve çalışan bankerlere devamlı surette borçlandığı görülmektedir.

1869'da Paris'in iki mâlî müessesesi, 24,5 milyon değerinde Hükûmete borç para verdiler (Karal, 2003: 236). Comptoir d'Escompte'un (Paris) idare meclisi reisi Mösyö Pinard, İstanbul'a gelmiş ve Hükûmetle bir anlaşma imzalamıştır. 1 111 111 adet tahvil çıkarılmış ve Hükûmetin eline fiilen 13,5 milyon civarında bir para geçmişti. Borcun faizi % 6, amortismanı % 1 ve müddeti 33 yıldır. Devlet için faiz nispeti % 11 idi. Borç aynı yıl, İstanbul, Paris, Lyon, Londra, Amsterdam, Berlin ve Hamburg piyasalarında ihraç edildi. Teminat olarak Halep, Adana, Suriye, Yanya ve Trabzon

vilayetleriyle Ege Denizindeki adaların, Hüdavendigâr, Bosna, Aydın, Menteşe, Konya vilayetlerinin aşarı ve Bağdat gelirleri ile toplamda 2,7 milyon raddesinde bir gelir karşılık gösterilmiştir (Velay, 1903/1978: 181).

1870'lerin başına gelindiğinde Galata'da Avrupa'nın bütün resmi borsalarınca kabul edilmiş bir borsa vardı. Galata Borsası'nda her çeşit borsa oyununa elverişli devlet tahvilleri yanında, yeni kurulmaya başlayan çeşitli banka ve şirketlerin hisse senetleri ve tahvilleri de işlem görmeye başlayınca, borsanın Avrupa'dakilerle farkı kalmayacaktı (Kazgan, 1995: 61). 1870 yılı, Fransa'da İkinci İmparatorluğun çöküşüyle mâlî merkezlerin Viyana'ya kayma yılı olacaktı. Osmanlı para borsası üzerinde görünme sırası Viyana'ya gelmişti. Avusturyalı tarihçi Morawitz bu dönem hakkında şöyle yazar “İstanbul yeni bir California'dır. Her yerde konuşulan tek konu, çeşitli borç anlaşmaları yapanların, Avrupalı silah tüccarlarının ve Galata bankerlerinin sağladığı hadsiz hesapsız kârlardır” (Yerasimos, 1975: 812-813).

1.1. Fuat ve Âlî Paşaların Ölümüyle Değişen Siyasi ve Ekonomik Durum

Sultan Abdülaziz, Rus dostluğuna, Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi üzerine ve İngiltere umumî efkârının Türkler aleyhine dönmesi sebebiyle meyletmmişti (Karal, 2003: 112). Osmanlı devlet adamlarının, zaman kazanmak amacıyla, Rusya'ya yakınlaşmak yolunu tutmaları, geleneklere olduğu kadar zamanın da icaplarına uygun düşüyordu. Yakınlaşma teklifi Rusya'dan geldi. Ignatiyev, Osmanlı Devleti'nin Rus etkisi altında bulundurulmasını daha kârlı buluyordu. Yakınlaşma Âlî Paşa döneminde başladı (Karal, 2003: 66). Zaten İngiltere, Kırım Harbi zamanındaki gibi Osmanlı Devletini pek umursamıyordu ve himaye etme politikasından vazgeçmişti.

1870'lerdeki iklimde liyakat sahibi bir devlet adamı bulunmaması, Osmanlı reformlarının ilerlemesi açısından bir felaketti. Süre giden idari kaosa, Âlî Paşa'ya varis olacak kimsenin olmayışı ve bir ölçüde, Mahmut Nedim'in beceriksiz politikası yol açmıştı (Davison, 1963/2005: 290). Bu durum için Alman Neue Freie Presse gazetesi şöyle yazmıştı “Âlî Paşa'nın ölümü ile Türkiye, sarayı nasıl dizginde tutacağını bilen tek adamını kaybetti” (BOA, HR. SYS 182/43).

1871'de borç anlaşmasıyla birlikte hayata geçirilecek olan demiryolu projesinin yürütücüsü olan Âlî Paşa ölünce yerine geçen Rus yanlısı Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Avrupa başkentleriyle yapılması tasarlanan demiryolu bağlantısı politikasını durdurtmuştu. 1872'de imzalanan yeni bir sözleşme ile 2000 km uzunluğunda döşenmesi gereken hatlar 1250 kilometreye indirilmiş ve yapımına devam edilmişti. 1875'te İstanbul-Edirne, Edirne-Filibe, Bellova-Yanbolu-Tırnova, Edirne-Dedeağaç, Selanik-Üsküp, Üsküp-Mitrovitzaya demiryollarının yapımı bitirilmiş fakat Avrupa başkentleri ile demiryolu bağlantıları sağlanamamıştı (Sayar, 1978: 216-217).

10 Kasım 1872 günü Banque de Constantinople adıyla bir banka daha kuruluyordu. Bu bankayı meydana getirenler aslında, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile taraftarlarının destek olduğu Galata bankerleriydi (Yerasimos, 1975: 815). Aynı yılda 12 238 820 Osmanlı lirası tutarında bir borçlanmaya daha gidildi (Karal, 2003: 236).

İlk borsa komiseri Abidin Paşa borsada kazananların sadece bankerler ve yandaşları olduğunu ifade etmişti. Borsa oyunları evden eve yayılmıştı. Sultanın annesi Pertevniyal Valide Sultan bile bu işte çok para batırmıştı. Sultan Abdülaziz devrinde saray kadınlarının dahi borsa oyunları yüzünden mücevheratı rehin kalmıştı. Oyunlar yüzünden Valide Sultan'ın talebi üzerine devlet adamları arasında görev değişikliği bile oluyordu (Kazgan, 2005b: 62-63).

Bütçe açığı 1290 (1873) senesinden sonra beş milyon liraya varmıştı ki bu, gelirlerin dörtte biriydi. Mâlîyenin ahvali şu durumda iken Hersek isyanı çıktı. Bir büyük yangının öncüsü olan bu kıvılcım, Devlet-i Âlîyye'yi asker sevk etmek için fevkalade yüklü bir masrafa razı olmaya mecbur eyledi (A. Şeref, 1911/2012: 121). 1873'teki dış borçlanmadan devlet kasasına 16,5 küsur milyon girer. Bankerler, bu borçlanmadan yaklaşık 585 bin Osmanlı lirası kâr elde ederler (Yerasimos, 1975: 817-818). Yani paranın 1/28'i bankerlerin kazancı olur.

1873-74'te Anadolu'da meydana gelen kıtlık, siyasi ve iktisadi açıdan sorunların tetikleyicisi oldu. Borçları ödemek için ayrılan bütçe bu kıtlığın yaralarını sarmak amacıyla kullanılınca, mâlî durum çıkmaza sürüklendi. Bu kıtlığın olduğu 1874 yılına kadar 14 civarında bölgesel kuraklık yaşandı ancak, hiçbirinin etkisi bu kıtlığın sonucu gibi olmadı. Üstelik kıtlık haricinde bir de deprem

felaketi yaşandı. Bazı bölgelerde ölümler, göçler sebebiyle nüfusun 2/3'ü yok olmuştu. İngiliz seyyah Tozer'e göre, yaşanan bu kıtlık hâdisesinde 100 bin büyük baş hayvan ve 150 bin insan hayatını kaybetmişti (Karaca, 2014).

1874 yılının son ayında -muhtemelen kıtlık yüzünden- Mâlîye Nazırı Yusuf Paşa ile Banker Zarifî arasında bir borç anlaşması yapıldı. Anlaşmanın birinci maddesinde Osmanlı lirası olarak 110 625 lira borç alınacağı ve ikinci maddesinde de komisyon hariç yıllık faiz % 14 olarak hesaplandı (BOA, İ.DH. 693/48472). Galata piyasası, her dış kredi anlaşması ile büyük rantlar elde etmeye alışmıştı (Kazgan, 2005a: 134).

Ordu ve saraylara harcanan para yanında başka harcamalar, hazineyi daha da zor durumda bırakıyordu. Bütçenin 1/14'ü, padişahın bütçesine gidiyordu. Sultanın harcamaları, devletteki bozulma ve faiz ile itfa bedelleri arasında hazineye, Hükûmetin sıradan işlerini yürütmek için gerekenden daha azı kalıyordu. Sözleşmesi yerel olarak yapılmış kısa dönemli borçların faiz oranları yüksekti (Davison, 1963/2005: 318).

1874-1875 mâlî yılı bütçesi yayınlandı. Bütçede, öşürlerin 1863-1864 mâlî yılına oranla iki katına çıkarılması ve 1872-1873 mâlî yılına oranla da 1,5 milyon liralık bir artış sağlanması öngörülmüştür. Öngörülen gümrük vergisi 11 yıl öncesine oranla yaklaşık 450 bin lira daha azdır (Yerasimos, 1975: 822-824). 1864 bütçesinden 1875 bütçesine kadar devlet gelirlerinde görülen artışın azlığı dikkat çekicidir. Ticaret muahedeleri gereğince, gümrük hudutlarında alınan vergilerden başka, ithâlât eşyasına herhangi bir vergi koymamakla Osmanlı Devleti, vasıtalı vergilerden gelen gelirlerin mühim bir kısmından mahrum oluyordu. Devlet, dâhilinde ikamet eden yabancılara muafiyetler bahşetmekle de, diğer bütün memleketlerin hazır para kaynağından hazineyi mahrum etmiş oluyordu. İşte bunun içindir ki, Türkiye'de bütçeler hiçbir gelişme gösteremiyordu. Hükûmet bütçelerdeki gelir eksiklerini tamamlamak adına yalnız ziraata müracaat ediyor, bu yegâne milli serveti ziyana uğratarak ziraatın zayıflamasına ve yavaş yavaş mahvolmasına sebep olmaktan başka bir şey yapamıyordu (Velay, 1903/1978: 215-216).

1854-1875 yılları arasında 245 milyon Osmanlı altını² dolaylarında (sadece 64 milyon Osmanlı lirası Sultan Abdülmecid dönemine aittir) bir dış borç yükü altına girilmiştir. Bunun yarısına yakını emisyon ve komisyona gittiği için, ele geçen para 130 milyon kadardır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir karşılaştırma yapılabilir: 1875'te Osmanlı bütçesi 17-18 milyon altın, borç ödemeleri ise 14 milyon lira dolaylarındadır. 1881-1908 arasında 51,5 milyon, 1908-1914 arasındaki İttihat ve Terakki Hükûmetleri döneminde de 46 milyon lira yeni dış borç alınmıştır (Ülman, 2002: 104-105). Yani 1881-1914 yılları arasında toplamda 97 milyon lira dış borç yapılmıştı. Bu da önceki iki padişah dönemi (Abdülmecid-Abdülaziz) dış borç miktarının %39'una tekabül ediyordu.

Maliye Nazırı Sadık Rıfat Paşa, Siyaset-i Umumîye-i Düvel Hakkında Mütalaâtından, *Siyaset-i Esasiye ve Dâhiliye* adlı yazısında konu hakkında şunları yazmıştı: Fevkalade durum hasebiyle bazı senelerde mâlîyenin gelir-gider dengesinde açık zuhur etse ve bu açığı kapatmak için geçici yeni vergiler tespit edilmesine mecburiyet olsa dahi, yine kaidelere uygun, hakkaniyet addolunacak alışkanlık ve akla uymayan bir çeşit durum olmamasına dikkat etmelidir. Borç alma durumu pek hafif ve kolay olmayıp korkulan durumu esasen derin düşünce ve derin tartışmalara muhtaç olduğu halde, hazinenin darlık zamanına nazaran borç anlaşması takdirinde ele geçecek akçenin bu durumda nerelere sarf edileceği pek de düşünülmemeyip günlük ihtiyaçlara harcamalar yapılması yüksek ihtimalini göz önünde tutarak devleti, bilahare yakasını sıyıramayacak ağır yük altında bırakmak doğrusu yerinde ve akıl kârı olamaz (A. Şeref, 1911/2012: 113-114).

1.2. Moratoryum Kararı (Borçları Erteleme)

1875'te Osmanlı dış borçları 200 milyon sterline yani yaklaşık 220 milyon Osmanlı lirasına yaklaşıyordu. Devletin tüm gelirleri 18 milyon sterlin civarındaydı. Dış borçları ödeyebilmek için gelirlerin % 60'ını dış borç ödemelerine ayırmak gerekecekti. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'nde

² Bugünkü dolar kuru hesabıyla yaklaşık 95 milyar liradır. (Borçların detaylı miktarları için bkz. A. K. Tunçel-M. Yıldırım, **1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?**, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 16, sayı 1, 2014, s. 14)

yaşanmıyordu. 1870'lerin bunalımında Latin Amerika ve Ortadoğu'da, Mısır ve Tunus dâhil yirmiden fazla ülke, borçlarını ödeyemeyeceklerini ilan ettiler (Pamuk, 2017: 120).

Sultan Abdülaziz, uluslararası kamuoyunda da nefrete sebep olacak bir kararın alınmasına izin verdi. 1875 Ağustosunun sonunda Mahmut Nedim Paşa, devletin bütçe açığının görülen 5 milyon liradan gerçekte daha da fazla olduğuna, borcun tekrar borçlanılarak ödenmesinin borcu giderek daha da artıracığına, bütçenin gerçekçi bir dengeye kavuşturulması ve tekrar güven sağlanması gerektiğine değinerek, kabul edilmiş olan 6 Ekim (Ramazan) 1875 tarihli Ramazan Kararnamesi'nin "Beş sene müddetle faizlerin yarısını nakden, diğer yarısını da sadece %5 faiz getiren tahvilatla ödemeye ve kuponların yarısının indirilmesini de zaruri gördüğünden, bugünden itibaren her kuponun ancak yarısına tekabül eden kısmının nakden ödeneceği" biçiminde hükme bağlanan kararlarını, zikredilen tarihte devlet gazetelerine verdiği bir resmi tebliğ ile kamuya ilan ediyordu (Özdemir, 2010: 68-69).

Moratoryum haberi yalnızca İstanbul'da değil, Avrupa'daki bütün finans merkezlerinde deprem etkisi yarattı. Mahmut Nedim Paşa istenmeyen adam ilan edildi (Hulkiender, 2013: 86).

Karar, devletin mali itibarını büsbütün ihlal eylemesi haricinde kısa süre sonra hal' meselesinin ortaya çıkması, Sırbistan ve Karadağ isyanları ve nihayet 93 Harbinin açılması, bahsi geçen kararın iflasını da imkânsıza sürükleyerek bugün de devletin adeta sıfır derecesine inmiş bulunan mali itibarı, savaş gibi bir kaçınılmaz durumun üzerine bir borçlanmanın akdedilmesi hemen hemen imkânsız derecesine yaklaştırdığı maalesef görülmüştür. Denilebilir ki, bu büyük olay, padişahı tahttan indirmeye sebep olan büyük ahvalin birisi dahi, işbu mâlî musibet kararı oldu (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 122-123).

1.3. İltizam Şirketi Meselesi

Bir de İltizam Şirketi meselesi vardı ki, darbeye giden yolda darbecileri birleştirici bir unsur ve darbeyi hızlandıran sebeplerden biridir. Bu hususta Sultan Abdülaziz'in Başmabeyncisi Hafız Mehmet Bey'in ifadeleri dikkat çekicidir "...Darbe toplantıları, önce Hüseyin Avni Paşa ve sonra Sadrazam Rüştü Paşa yalılarında yapılmış ancak, ittifak fikrinin hâsıl olamaması üzerine, ikinci derecede hain olan Rüştü Paşa, Zarıfî imzalı bir varakayı cüzdanından çıkararak ve hakikat hâli gizleyerek, "buna ne dersiniz" gibi kâfirâne bir hitapla meydana atmış ve okuyanlar derhal cennetmekân efendimiz hazretlerinin bi-gayrı-hakk hal'ine ittifak eylemişlerdi. Nankör, cahil ve cesur, zamanın şeyhülislamı Hayrullah yahut şerrullah haininin anlatışa göre vermiş olduğu iftira ve hilesinden ibaret olan fetvasıyla, saltanat hukuku hükümsüz hâle gelmiş ve cennetmekân efendimiz hazretleri, bi-gayrı-hakk gördüğü layık olmadığı hakaretlerden pek üzülerken müsebbiplerine can yakıcı bir ah etti ve tez zamanda cümlesi belalarını buldular..." (Hafız Mehmet, 1906: 36).

Mahmut Nedim'den sonra sadârete getirilen Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, (adı geçen şirketin kurulmasına engel olunması konusunda) geri adım atmadığı için, bu şirketin kurulabilmesine müsaade edilmesi için padişaha verilmesi düşünülen rüşvet de suya düşmüş oldu. Bu rüşvet olayı bir süredir padişahın hoşnut olmayan devlet ricalinin tepkilerinin daha da artmasına sebep oldu. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için hazırlıklara başladılar. İstanbul'daki bazı bankerlerle de görüşüldü. Kendilerinden -tâbir yerinde ise- darbeyi finanse etmeleri talep edildi (Hulkiender, 2013: 88-89).

İmtiyaz süresi 30 yıl olan bu şirket, Rumeli ve Anadolu'daki bazı vilayetlerin aşâr gelirlerini toptan iltizam etmek istiyordu. Karşılık olarak da devlete borç ödemelerinde ve Rumeli demiryolları inşaat masraflarında kullanılması için, 125 milyon sterlinlik bir borç vermeyi taahhüt ediyorlardı. Şirketin kurucuları arasında Hristaki'nin de ortağı olduğu Şirket-i Umumî de vardı. Senedin üzerinde Zarıfî'nin imzası bulunuyordu. Bu senet, sultana sadrazam tarafından takdim edilmişti. Mehmet Rüştü Paşa Hükûmeti direnince sultan, Zarıfî'nin verdiği senedi Başmabeynci Atıf Bey ile Bâb-ı Âli'ye gönderdi (Terzi, 2011: 68-70). Mahmut Nedim Paşa'nın sadâreti esnasında muntazam ve gayri muntazam düyunun (düzenli-düzensiz borçlar) birleştirilmesinden dolayı, onun namına 150 bin kese (750 bin lira) komisyon verileceğine dair Banker Zarıfî'den alınan senet suretinin sadrazama verilmesini padişah emrettiğinden Atıf Bey, bir sabah Rüştü Paşa'nın Vefa civarındaki konağına giderek bu belgeyi verdi. Paşa, küçük bir cüzdan çıkarıp içine koydu. "İşte ben bunu canım gibi muhafaza ederim. Şayet füc'eten vefat eder isem, mahalli malumunuz olsun" dedi. Hâlbuki o işe ait

kararın uygulanmasına müsaade edilmediği için, senet suretinin hükmü yoktu (İnal, 1940/1983: 112). Sultanın tahttan indirilmesinde kararsız kalanlar, bu hükümsüz senet sayesinde anlaşmaya vardılar.

2. Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Ekonomik gidişat hiç iyi değildi ve bu durum halk tarafından da fark edilir hale gelince padişah, halk nezdindeki sevgisini kaybetmeye başladı. Özellikle 1875 yılındaki ikinci sadâretinde, Mahmut Nedim Paşa'nın Hükûmet işlerinde Rus elçisi İgnatiyev'in söylediklerini uygulaması, sadrazama karşı bir nefret uyandırdı. Bu durum padişaha karşı şahsi kını olan paşalar ve meşrutiyet özlemi içinde olan Genç Osmanlıları darbe yapmak için cesaretlendirdi. Bu iki gruba veliâht şehzadeden borçlarını tahsil etmek için, onun tahta çıkmasını elzem gören bankerler de eklendi. Özellikle hal' olayını anlatan eserlerde bu son grupla ilgili pek bir şey anlatılmamaktadır. Oysa bu üç grup ve hatta bazı yabancı elçiler, darbe planı sürecine dâhil edilmezse hal' olayı eksik anlatılmış olur.

4 Haziran 1872 (27 Rebiülevvel 1289)'de Atina'dan Şehzade Murat Efendi'ye bir mektup geldi. Mektubu kaleme alan, Erkân-ı Harp Mirlivalarından Hüseyin Vasfî Paşa'ydı. Mektubun başında memleketin ve saltanatın türlü tehlikeler içinde bulunduğunu, Şehzade Murat Efendi rıza gösterirse ümitsiz fırkaya yani Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dâhil olmaktan başka çare göremediğini belirtir. Bu cemiyetten bazılarının (mesela N. Kemal Bey) Avrupa'dan yardım istediğini, kendisini aldattıklarını ve işi uzattıklarından dolayı şikâyet etmektedir. H. Vasfî Paşa eğer daha fazla beklenirse her şeyin mahvolacağı ve planlananın belki de hiç hayata geçirilemeyeceğini izah etmektedir. Ayrıca Doğunun perişan olmasına sebep olacak Rus elçisi İgnatiyev'in içerdeki hainlerle emeline ulaşabileceğini belirtmektedir. Kendisine güvendiği birini göndermesini de talep etmiştir. Son olarak Şehzade Murat Efendi bir emir buyurursa Kemal Bey'in kendisinin ikametini bildiğinden paşaya haber verilebileceğini bildirmiştir. Mektuptan anlaşıldığı üzere Hüseyin Vasfî Paşa, Namık Kemal ile irtibat halindedir. Bugünkü anlamıyla tuğgeneral olan bir askerin veliâht şehzadeye 'azat kabul etmez köleleri' ifadesiyle mektup yazması ilginçtir ve planlanan, şehzadeyi tahta çıkarmaktır (BOA, Y.EE. 138/13).

Şehzade Murat Efendi, bahsi geçen yılda, Banker Hristaki Zoğrafos'tan faklı zamanlarda küçük miktarlarda ama sık sık borç almıştır. Şehzade, 1872 Şubatında aynı bankerden 2 bin lira, 24 Haziran'da başlayıp yılsonuna kadar seri borçlanmaları devam ettirmiştir (BOA, Y.EE. 22/65). Bazı borçlanmaların bu mektubun hemen akabinde yapılması tesadüf değildir. Banker Hristaki'den alınan borç miktarı sadece 1872 yılı için, 14 811 liradır.³ Mektupta planlandığı üzere, 1872 yılında yani darbeden 4 yıl evvel, şehzadenin tahta geçirilmesi düşüncesi vardır. Bunun için Murat Efendi para bulup kendisini destekleyenlere dağıtma ihtiyacı hissettiğinden, mektubun eline ulaşmasından sonra, aynı yıl içinde 7 kere borç almıştır. Bir yıl içinde üst üste bu kadar borçlanılması normal olmasa gerektir. Şehzade, Hristaki'ye olan toplam borcunun 1/3'nü 1 yıl içinde almıştır.

Darbeci isimler kaynaklarda genel olarak 'Erkân-ı Erbaa' diye de adlandırılan Serasker Hüseyin Avni, Mithat, Mütercim Rüştü Paşalar ve sâbık Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den müteşekkildir. Bunların yanında Süleyman Paşa, Mithat Paşa'yı destekleyen bankerler, meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlılar, isyancı talebeler ve bazı Avrupa büyükelçileri ile yabancı bazı yetkililerin katkısı da göz ardı edilmemelidir. Bu sayılanların her biri ayrı bir grup ve ayrı fikirlere sahip kişilerden oluşmaktadır. Onları aynı gaye ile bir araya getiren 3 sebep vardır: Birincisi, mevcut Sultana olan şahsi kinleri, ikincisi, ekonomik gidişatın kötülüğü ve üçüncüsü, meşrutiyet talebidir.

Yukarıda zikredilen isimler haricinde Ziya Paşa, Damat Mahmut Paşa, Şirvanîzâde Ahmet Hulusi Efendi, (Namık) Kemal Bey, Fetva Emîni Halil Efendi, Sarraf Hristaki, Şehzâde Murat'ın doktoru Kapolyon, Berlin Sefiri Sadullah Bey, Vâlîde Kethüdası Salih Efendi, Serdar Abdi Paşa, Askerî Şûrâ Reisi Redif Paşa, Mâlîye Nazırı Yusuf Paşa, Ferik Hacı Reşit Paşa, Kasap Hüseyin Paşa, Erkân-ı Harp binbaşlarından Rıfat Bey, Başmabeynci Hafız Mehmet Bey⁴, Sultan Murat'a bağlı sâbık Hıdîv İsmail Paşa, Mısırlı Halim Paşa, İbrahim Paşa ve Mustafa Bey gibi isimler Sultan Abdülaziz'in

³ Bu miktar Arzu Terzi'nin belirttiği Murat Efendi'nin, Banker Hristaki'ye olan borç miktarı 211 530 liranın % 30'udur. Yani bazı kaynaklarda geçtiği üzere şehzadenin borcu 1 milyon filan değildir.

⁴ Padişahın başmabeyncisi olan bu kişi darbede rol almadığını anlatmak için yukarıda da adı geçen eserini kaleme almıştır ancak adı hal' vakasında rol alanlar arasında yer almıştır.

hal'i vak'asında rol alanlardır (BOA, Y.EE. 21/26). Burada adı geçen birçok isim pek bilinmemektedir.

Genç Osmanlılar darbe planı yapmak için toplantılar yaptılar. Bunlar; Mustafa Fâzıl Paşa⁵, Namık Kemal, Ziya Bey, Prens Halim Paşa, Ahmet Beyzade Mehmet Bey, Şinasi, Ali Suavi, Şehzâde Murat Efendi'nin doktoru Kapolyon, Banker Köçeoğlu Agop ve Banker Hristaki Zoğrafos gibi isimlerdir. Mütercim Rüştü, Mithat ve Hüseyin Avni Paşalar ise, gizlice bu grupta temas halindeydi (Terzi, 2011: 66).

Yabancı elçilerin de darbeye rollerinin olduğu yukarıda zikredilmişti. Elliot, darbeye rol aldığını kendi cümleleriyle şöyle ifade ediyordu: Devlet-i Osmaniye'nin ıslah ve muhafazası uğrunda Mithat Paşa tarafından gösterilen bunca gayretin semeresiz kalmasından dolayı İngiltere'nin ne derece mesûl olduğunu üzülenek anmamak kolay değildir. Mithat Paşa'nın, padişah ile vükelayı zapt etmek maksadıyla bazı teşebbüslerde bulunduğunu haber aldığım, fevkalade memnun olarak paşayı elden geldiği kadar tahrik ve teşvikten geri durmamıştım. Mithat Paşa'nın yaratılışında ve tabiatında riyakârlık mevcut olmayıp, maksadı devam eden suiistimallerin önünü almaktan ibaretti (Elliot, 1946).

İnkılâpçılar, istedikleri idarenin Abdülaziz'in hal'inden sonra kurulabileceğine inanır oldular. Sultan Aziz'e darılmış olan Prens Mustafa Fâzıl Paşa, Jön Türklerin faaliyetlerini servetiyle destekliyordu. Prens, Yeni Osmanlıları teşvik ediyor Şehzade Murat, İngiliz elçisi Elliot'un kiraladığı Kurbağalıdere Köşkü'nde Namık Kemal ve Ziya Beylerle sabahlara kadar süren meşrutiyet konuşmaları yapıyordu (Şehsuvaroğlu, 1949: 50-54).

12 Mayıs 1876 günü kalabalık gittikçe artmakta iken, sadâretin Mehmet Rüştü Paşa'ya, meşihatın Hasan Hayrullah Efendi'ye, seraskerliğin acele ile Bursa'dan getirtilen Hüseyin Avni Paşa'ya tevcihini ihtiva eden hatt-ı hümayun çıktı. Mithat Paşa da, Vükela Meclisi'ne nâzır edilip bunların Bâb-ı Âlî'ye gelişleri duyulunca, kalabalık dağılmış ve halkın heyecanı geçmişti (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 141-145; BOA, İ. DÜİT 190/41). Böylece darbeci paşalar işbaşına geldiler.

Vakıa matbuat, padişahın şahsına taarruz etmiyorsa da, Mahmut Nedim idaresine edilen taarruzların, sonunda bu zata döndüğünü bilmeyen kimse yoktu. Ahali, vezirin idaresine mahsus olan kötülüklerin kilitli kısmını padişahın emriyle, hiç olmazsa onun rızasıyla yapıldığını bilmez değildir (Saib, 1902: 190).

30 Mayıs'ta planlanan darbe 31 Mayıs 1876 sabahı gerçekleşti. Fetva sureti şöyleydi: Emirü'l-mü'minin olan zeyd muhteliş'su'ur ve umur-ı siyasiyyeden bî-behre olup, emvâl-i miriyyeyi mülk-ü milletin takat ve tahammül idemeyeceği mertebe masarif-i nefsanıyyesine hasır ve umur-ı diniye ve dünyeviyyeyi ihlal-ü teşviş ve mülk-ü milleti tahrib idüp bekası mülk-ü millet hakkında muzırr olsa hal'i lazım olur mu? El cevap; Olur.

Ketebehu'l fakîr Hasan Hayrullah (Uzunçarşılı: 1943).

Fetvada padişahın aklının yerinde olmadığı yazılmıştı. Abdülaziz, kendi iradesiyle sadârete ve vekiller heyetindeki yüksek mevkilere tayin etmiş olduğu kişiler tarafından hal' edilmişti. Hakikat şudur ki, Abdülaziz'in akli dengesi yerindeydi. Fakat padişahı hal' etmek için böyle bir formüle ihtiyaç vardı (Karal, 2003: 112).

Sultan Abdülaziz'in hal'i sırasında darbeye katılacak bir kısım askerlerin rütbeleri yükseltilmişti (BOA, Y.EE. 16/5). Sultan, hal' günü sarayı abluka eden askere karşı "Sizi teçhiz eden silahlandırın benim. Birtakım hainlerin sözüne aldanmayınız" diyerek meydana çıkmış olsaydı, askeri kendi tarafına çekerek muhaliflerini mağlup etmesi güçlü bir ihtimaldi (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 157; M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 169). Sultanın herhangi bir karşı koymayışı, dönemin tarihçilerinin bile tepkisine sebep olmuştu.

Hal' olayı yabancı basında da yer bulmuştu. Fransız gazetesi "Türkiye'de İhtilal" başlığıyla çıkmış, alt başlığında ise "Sultan Abdülaziz'in Devrilmesi" yazıyordu (BOA, HR. SYS. 45/45). Yabancı gazete 'ihtilal' diyordu ama aslında 31 Mayıs 1876 Sultan Abdülaziz Vak'ası, bir ihtilal değildir. Zira halktan gelmemiştir. Alelade bir (coup d'état) darbe-i hükümettir (Öztuna, 2013: 432).

⁵ Hdîv İsmail Paşa'nın kardeşidir ve Osmanlı Devleti'nde maliye nazırlığı yapmıştır.

Osmanlı basınından Sabah Gazetesi ise haberi şöyle duyuruyordu: ...bela çıbanları yavaş yavaş kangren hâline girmeye başladığından, milletin istikbalini temin için, hızlı tedbirler ve yeni inkılâplara lüzum görüldü. İşte bu lüzuma mebni, herkesin arzusu üzere, tebdil-i saltanat zaruri idi. Cenabı Hakk'a bin kere şükür olsun ki, devlet tehlikeden kurtuldu, vatan ihya edildi, Osmanlıların şerefi yenilendi. Milletin 'muradı' hâsıl oldu! Tebdil-i saltanat mes'ûd haberi üzerine, dün eshâm-ı umumîye on bir kuruştan on yedi buçuk kuruşa kadar çıkmıştır ki bu da umumun, yeni padişahın başarısına olan inancının ispatıdır (Sabah, 83, 8 Cemaziyelevvel 1293).

SONUÇ

III. Selim'e yapılan darbeden 68 yıl sonra Osmanlı halkı askerî müdahaleyi yeniden gördü. Darbeciler iyi bir şey yaptıklarını zannediyorlardı. Ancak sonu çok farklı oldu. Sultan Abdülaziz için "aklı yerinde değildir" diyerek çıkarttıkları fetvanın aslında, tahta geçirmek istedikleri Sultan Murat için (akli dengesi bozulacaktır) kullanılacağını tahmin etmemişlerdi.

Paşalar ve sâbık şeyhülislam, Yeni Osmanlılar ve bunları gizli ya da açık ekonomik olarak destekleyen bankerlerden oluşan üç benzemez grup birleşerek, darbeyi hayata geçirdiler. Bu grupların arkasındaki yabancı elçiliklerin desteğini de unutmamak gerekir. Hüseyin Avni Paşa'nın tedavi bahanesiyle gittiği Avrupa'da yöneticilerin desteğini alma çabası birçok kaynakta geçmektedir. Ayrıca Avrupa seyahati sırasında özellikle İngiliz yetkililerin veliaht şehzadeye sempati duyduğu ve bundan dolayı onun tahta geçmesini arzuladıkları da malumdur.

Burada ilginç olan husus, maaşı yetmediği, bankerlere sürekli borçlandığı ve bu durumu, herkesin malumu olduğu halde Veliaht Şehzade Murat Efendi'nin, "müsrif padişah" yerine tahta geçirilmek istenmesidir. Süleyman ve Mithat Paşaların (ikisi tam birer meşrutiyetçiydi) dışındaki darbecilerin asıl niyetlerinin, devlet ya da milletin selâmeti için meşrutiyet yönetimini getirmek olmayıp, bir takım kişi ya da devletlerin ekonomik ve politik menfaatlerini gerçekleştirmek için âlet oldukları görülmektedir.

Hüseyin Avni Paşa, defalarca seraskerliğe getirilip azledilmesi sebebiyle Sultan Abdülaziz'e duyduğu kını artmış, 'meşrutiyetin azınlıkların işine yarayacağı' fikrini savunduğu halde, meşrutiyetçilerin yanında yer almıştır. Darbenin ekonomik ayağını bankerler gerçekleştirmişlerdir. Onların darbeye dâhil olma sebepleri, şahsi ekonomik menfaatleridir. Bu anlamda diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bankerlerin arzuları, borçlarını tahsil etmek ve Galata'da sürekli kazanmaktır. Devletin bankerlerle fazlaca içli dışlı olmasının bedelini en ağır şekilde ödeyen padişah, Sultan Abdülaziz olmuştur.

Sultan Abdülaziz ve Sultan Beşinci Murat'ın başına gelenlerden Sultan Abdülhamid büyük dersler çıkararak yönetim esaslarını buna göre belirleyerek devleti 33 yıl ayakta tutmaya muvaffak olacaktı.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Şeref. (2012). *Tarih Musahabeleri*, (Çevrim yazı: Übeydullah Kısacık), İstanbul: Kapı Yayınları. (Eserin orijinali 1911 yılında yayımlandı)
- Ahmed Cevdet Paşa. (1980). *Ma'ruzât*, Haz: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları. (Eserin orijinali 1892 yılında yayımlandı)
- Ahmed Cevdet Paşa. (1967). *Tezâkir*, Yayınlayan: Cavit Baysun, Ankara: TTK Yayınları. (Eserin orijinali 1894 yılında yayımlandı)
- Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Üss-i İnkılâp*, Haz: İdris Nebi Uysal, İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1877 yılında yayımlandı)
- Ahmet Saib. (1320/1902). *Vaka-i Sultan Abdülaziz*, İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı, Kahire
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*. (çev: Osman Akinhay). Paris/İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 1963 yılında yayımlandı)
- Elliot, S. H. (1946). "Bir Hakikatin Tezahürü". İstanbul
- Hafız Mehmet Bey. (1324/1906). *Hakayiku'l-Beyan fi Hakk-ı Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han*, İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul

- Hulkiender, M. (2013). *Bir Galata Bankerinin Portresi-George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı İstanbul Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi
- İnal, İ. M. K. (1983). *Son Sadrazamlar*, cilt 1, İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1940/53 yıllarında yayımlandı)
- İpek, N. (2011). *Yahudi Bankerler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları
- Karaca, N. (2014). “1873-1874 Kıtılığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkileri”. *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu-Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat*, cilt 2, Ankara: TTK Yayınları
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi*, cilt 7, Ankara: TTK Yayınları
- Kazgan, H. (1995). *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, Yayımlayan: İMKB, İstanbul
- Kazgan, H. (2005a). *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, cilt 1, Ankara: Roma Yayınları
- Kazgan, H. (2005b). *Galata Bankerleri*, cilt 1, Ankara: Orion Yayınevi
- Mahmut Celaleddin Paşa. (1979). *Mir'at-ı Hakikat*, Haz: İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, İstanbul: Tercüman Gazetesinin hediyesi. (Eserin orijinali 1910 yılında yayımlandı)
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara: T.C. Mâlîye Bakanlığı
- Öztuna, Y. (2013). *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Sayar, N. (1978). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mâlî Olayları*, İstanbul: İ.İ.T.A Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları
- Şehsuvaroğlu, H. (1949). *Sultan Aziz Hususi, siyasi hayatı, devri ve ölümü*, Naşiri: İbrahim Hilmi Çığırcaçan, İstanbul: Hilmi Kitabevi
- Şeni, N. S. (2010). *Camondolar-Bir Hanedanın Çöküşü*. (çev: Yaman Aksu) İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 1997 yılında yayımlandı)
- Terzi, A. (2011). *Sarayda İktidar Mücadelesi*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Timur, T. (2006). *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, Ankara: İmge Kitabevi
- Uysal, M. A. (2014). “Sultan Abdülaziz'in Hal' ve Ölümünde Hüseyin Avni Paşa'nın Rolü”. *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu-Ordu ve Siyaset*, cilt 4, Ankara: TTK Yayınları
- Uzunçarşılı, İ. H. (1943). “Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'a-nüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi”. *Belleten*, cilt 7, sayı 28 (Özel Sayı), Ankara: TTK Yayınları
- Ülman, A. H. (2002). *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Ankara: İmge Kitabevi
- Velay, A. (1978). *Türkiye Mâlîye Tarihi*, Paris/Ankara: Mâlîye Tetkik Kurulu. (Eserin orijinali 1903 yılında yayımlandı)
- Yerasimos, S. (1975). *Az gelişmiş Sürecinde Türkiye*, cilt 2 (çev: Bekir Kuzucu). İstanbul: Gözlem Yayınları
- Yücekök, A. (1968). “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”. *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, sayı: 1, cilt: 23

Arşiv Belgeleri

Hariciye Nezareti-Siyasi Evrâkı

HR. SYS. 182/43

HR. SYS. 45/45

İradeler-Dâhiliye

İ. DH. 552/38414

İ. DH. 693/48472

İradeler-Dosya Usûlü

İ. DUİT 190/41

Yıldız Esas Evrâkı

Y. EE. 138/13

Y. EE. 21/26

Y. EE. 16/5

Y. EE. 22/65

Gazeteler

İstanbul 8 Cemaziyelevvel 1293, (08 Cemaziyelevvel 1293/01.06.1876), *Sabah*, sayı: 83